

2.7 Публикации, учебно-методические издания.

Муниципальное бюджетное учреждение дополнительного образования
Хандагайтнская детская школа искусств им. Тюлюш И. Д.
Овиюрского кожууна Республика Тыва

668130, республика Тыва Овиюрский кожуун с. Хандагайты ул. Почтовая дом 21, тел 83944421295

Справка

«20» марта 2020г.

№13

Дана Монгуш Ольге Меендишовне преподаватель по классу «Сольное пение» ДШИ с. Хандагайты, в том что, за межаттестационный период с 2015 по 2020 год он(а) имеет следующие (указать имеющиеся) публикации и учебно-методические издание:

Уровень	Статья СМИ аналитического характера	Статья в научном журнале / сборнике научно практической конференции, в том числе на образовательном портале	Учебно методические пособие, Методические рекомендации, лекции сборник, хрестоматия	Учебник в том числе электронный
Кожуунный	Газета «Овур черде» «Кезээде эргим болгаш чоок»		Сборник «Ырлап самнап ойнаалынар»	
Республиканский	Газета «Шып» «Кезээде эргим болгаш чоок»			

Заместитель директора по УВР:

Саая С. А.

Чөвүлели база сумунун ном-саньынын библиотекары Комбу В.С. удуртуп эрттиргенер. Жори кежигүннеринге Тыва Республиканың Чазак Баштынынң Өвүр кожунда бүрүн эргелиг Төлээзи Наңын М.М., Херээженер чөвүлелиниң хежигүну Монгуш Ч.К. база төп ном саньынын библиотекары Комбу В.С. болганнар.

Ниитизи-биле 9 хоочун киришкен. Киржикчилер төрөэн чуртунга тураскааткан шүлүктөрни аянынг чу-

Чондан-ооловна К.Э.Кудажынын «Россия моя, Ты моя» шүлүүн чугаалааш алган. Арткан киржикчи аңгы-аңгы номинацияларга төлептиг болганнар. Шул чыылган Хоочуннарывыс удуртучуларга четтиргенилередип, шак-ла мындыг дыштанылга келээлери эрттирип тураалыңар деп сүмелеп, дыштанып, хөгпк алганнар.

Өвүр кожунунуң өг-бүле, ие-чаг талазы-биле специали Седен-оол В.М

Кезээде эргим болгаш чоок

Хандагайтынын уран чүүл школазы 1967 чылда ажыттыңан. Оон баштайгы директору кылдыр Түлүш Ирбен-оол Доржуевич ажылдап чораан. Фортепиано класын болгаш ниити хорну Ондар Мария Сендижаева эрттирип турган. 1973 чылдан эгелеп Монгуш Оюн-оол Дөргөн-оолович школаны директорлавышаан, фортепиано салбырынга башкылап турган. 1978 чылда Оюн-оол Дөргөн-оолович амыдыралынын аайы-биле Кызылче көжүп чоруурда, Кызылдын уран чүүл училищезин дооскан аныяк башкы меңээ өөреникчилерин хүлээткен. Оларга Чүлдүм Вилория, Кара-Монгуш Лырьяна, Монгуш Хаянмаа, Ондар Люда, Донгак Айлаң сулгар хамааржыр. Дараазында чылдарда Чүчүге Света, Сат Майя, Монгуш Арина, Кончуклан Чодураа, Ховалыг Эльза, Монгуш Чечек, Дагбыш Анжела, Сат Саян, Монгуш Ульяна, Монгуш +нермаа, Монгуш Саяна өөренип кирген.

Бо өөреникчилеримниң аразындан Монгуш Хаянмаа, Чүлдүм Вилория, Монгуш Ульяна өөредилгезин улам-чылап, Кызылдын уран чүүл училищезинче өөренип киргеш, чедишжиниң доосканнар. Амы үеде Монгуш Хаянмаа Кызыл кожунунуң Черби суурда, Чүлдүм Вилория Шагаан-Арыг хоорайда, Монгуш Ульяна Кызылдын А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинде башкылап чоруурлар. 1994-1998 чылдарда Сат Чодураа, Хомушку Урана, Монгуш Чаяна, Монгуш Байлак, Куулар Азиямаа, Монгуш Азияна өөренип кирген. Оларнын аразындан Сат Чодураа Кызылдын уран чүүл училищезин, Чөөн-Сибирьнин культура академиязын дооскаш, Кызылдын А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинде ниити-ыры салбырынын удуртучузу, Хомушку Урана - Кызылдын уран чүүл училищезин, Красноярск хоорайнын музыка, театр академиязын дооскаш, Р.Д. Кенденбиль аттыг салым-чаянынг урулгар школазында, Монгуш Чаяна Кызылдын уран чүүл училищезин, Чөөн-Сибирьнин уран чүүл академиязын дооскаш, республиканың хореография школазында башкылап чоруурлар. Дараазында чылдарда Монгуш Шенне, Сат Анай-Хаак, Хомушку Олча өөренип кирген. Монгуш Шенне Кызылдын уран чүүл колледжизин дооскаш, төрөэн школазында ажылдап турар.

Доозучуларнын аразындан Тываның культура уран чүүлүн сайзырадып, оон адын камгалап чоруурларга Хо-

мушку Урана Болат-ооловна - Россиянын композиторлар эвилелиниң кежигүну, РФ-нын композиторларынын 10-гу съездинин делегады, Сибирьнин 2008 чылда 3-ху ажык мөөрейиниң 2-ги премиязынын лауреадын белеткээн. Республиканың «Уран чүүлдүн чөлээжи» мөөрейиниң 2008-2009 чылдарынын лауреаттарын белеткээн болгаш 2011 чылда «Чылдын башкызы» мөөрейиниң 2-ги чергезиниң адилекчизи. Дыка хой ырлары болгаш инструментальдыг хөгжүмнү чогааткан. Монгуш Ульяна Очур-ооловна Тываның күрүнө университетиниң тыва дыл болгаш ниити дыл билиглериниң (языкознаний) аспирантызы, ТИГИ-нин эртем ажылдакчызы, 20 ажык эртем статьяларынын болгаш монографияларнын автору, «Хүн-Хүртүнүн күртүзү» - Новосибирск-2008 чыл, база «Хүртүүн Ховалыг-биле Хүн-Хүртү»-деп номнарнын автору.

Эмчи, башкы, чогаалчы, чөлээжи, тулукчу-лаа эмчи музыкага өөренип алыры артык эвес, амыдыралга демей-ле херек алаар. Аныяк өскенини культура, уран чүүл талазынче өөренип кирип алзын дээш, ниити билиг школаларында «Хөгжүг ырлар чурттунда»-деп хөгжүмнүг бесседаны чылдын-на номчул турар мен. Маңаа үндөзилеп алгаш, 2009 чылда урулгар садтарынга ажылгаары-биле «Ырлап-самнап ойнаалыңыр!»-деп методиктиг сүмени чырыкче үндүрдүм.

Хөй чылдарда ажылдаан туннелимде культура шугумунче кирген өөреникчилерим хой болганы меңээ улуг өөрүшкү. Олар Тываның аңгы-аңгы булуңнарында чедишжиниң ажылдап чоруурлар. Оларга чоргаарланып чоруур мен.

Кыска төөгүнү доозуп тура мындыг одурулгарны чугаалаксадым. Башкы, өөреникчи бурузу бодунуң ажылдап, өөренип турар школазынын эң-не эки, эң-не дээр, эң-не чараш, чылыг, чырык, хаас-шиник кылдыр санаар деп бодаар мен. Мээң 35 чыл ажылдап турарым Хандагайтынын Ирбен-оол Түлүш аттыг уран чүүл школазы меңээ база шак ыңмаар сагындырар-кезээде эргим болгаш чоок.

Ольга Монгуш
Тыва Республиканың
Культуразынын алдарлыг ажылдакчызы,

«УГДАННЫГЛТАР ДОЮ»

Журналисттин орук демдегеллеп

Мындагы чагтанчы аттыг мөөрөй чоокта чаа Тоора-Хем ортумаак шко- лазында болуп эрткен. Шкопачылар болгаш тыва дыт, чогаал башкы- лары ону 7-де чаралтыган чо- гаал чылынга турсаактан, 8-ка, 8-ча» клавстарыны өөреникчилери тыва чогаалга билини шенжи, мөөрөйлөшкөн. Оларнык кайкы шырбак белеткелдини база төрзөн дытты, тыва чогаалды кай хире ханы билирин тодаразды хүндүлүг онаалга бистере, кызылдан барган журналистер, чогаалчы башкыларга онаашты.

Чараш митинг каастап дээрэн үлүг- залда оденала ики класс чыксаалып- ты. Бот-боттарыга байыр чедирип, кытырылгалары-биле таныштырып, көрүчүлерини сонугураалы болду- рлар. Башкырыкчы башкыларын холумдан хай атырылгалын бирээ- жин шилеп алгаш, ол дораван хары- зын бээр, уран номчулга болгаш үлүг-дедир атырылгалар салчыр — мөөрөйниң онаалгазы индиг. Ха- рылардан кирээни-биле алырга, мөөрөйжилер тыва чогаалчыларны (ылганга чыгыс, чер-чүрттулгалары Д.Б.Чадамба биле Ю.Ш.Кундасовша) эки билир, чогаалдарын сонугураал-би- ле номчул турар, чингине тыва чамдык өстөриниң улказы билбем-биле мик- пе, шын дак адыл турар. Чамдык үлүг- чогаалчыларыныкы адылыны, адын солугурул турар чуулдар бар болчу Нинткы-биле балдарыны санаттары- воста, мей клавстары кайкызын-даа дон сананы болгаш, ыначала-даа но- минациялар бай-биле тиникчилерини тус-туста импорткен болгаш хүндүлүг бижиктерин тылсыкан.

Эттиг үени ажыглап, «Шың» солунунун 90 чылынга турсаактан байырлап таварыштыр Тохудан док- таанга бижкечиле, шүлүкчү башкы Светлана Далаевага Байыр-солга редколлегиянык хүндүлүг бижкин тылоор арзалы болду. Ол адын көжүккүлдиге болгаш уран чуул дуга- бында чуулдарын болгаш болурун чо- гаалчыны шүлүктөрүн пардылап келген. Он дыйна хай шүлүктери Тогу чыруун эки өлпөри ырлар болуп хуула берги- лезен. «Хочун солунунуң шаңналын тыла төлөмдөнгөн көрбөлүг түрүр бис, ыначачы адын болун доктаямал харыткыч, манар, ынак солунуң- па болгай. Он республикада ама- дырал дугаында болган ал турар бис, башка кили болганамда, төрөн динчиңиңи артыларга, ону көпөр

Адылчылар болгаш башкылар Тоора-Хем школанын музейинде.

жээлээрне, садкы деп тывалга болур түрбүжө, ону манзын деп каан боор. Чогаалчылар-биле мындагы үжү- ракыларга урулгалга дыка ажыктыт 1985 чылда бистеринге 20 омык чогаал- чыларынык кез чоранын ам-дала ул- пай, сактып чоруур бис. Бегун аалдан көлөн чогаалчы башкыларынык Мария Кунуэтте, Айнарына Соанга база адын солунунуң кол редакторуңун ора- дачкынында оруж-сууруу ырак дивейн чедип келгени дзы өөрүл четтирге нежесте илереди түр бис. Силерден бөр дилетлиг мей, ону солун артында даа чырычыл көрүчүр. Бисте, баш- кыларга. Тываңык чогаалчыларынчык чуруктары дыка херек. Ону кайыны тыл ал болуру? Тываңык чогаалчы- лар дивейне хоочун-даа, анык-даа чогаалчыларыныкы чуруктарын пар- тил үндүрүр болга деп үкөөлдиг бис.

КЕЗЭЭДЕ ЭРТ БОЛГАШ ЧО

Хандагайтнык уран чуул ш чылда ажыгтынган. Он баштал — Ирбэн-оол Держевени түлүп, ктазын болгаш никти чырыды. Ж жаевана Ондар эрттирени турган, элелен, Он-оол Держен-ооломун чыны улурутушкан, фортепиано башкылап ажылдаган. 1978 чыл, Монгуш амыдыралының айы-би көмүл чоруда, кызылдын ура лицевин дооскан анык башк өөреникчилерни хүлүсткен. Олар Чулуум, Дирьяна Кара-Монгуш, Хи гүш, Людмила Ондар, Айлан Дон жыр. Дараазында чылдарда Свет Мая Сат, Арына Монгуш, Чодурук Эльза Холалы, Чечек Монгуш, Ани Сани Сат, Ульяна Монгуш, Энерв Сазна Монгуш хамаарыш.

Бо өөреникчилериниң арзын Монгуш, Вилорья Чулдүм, Улык өөредилгезин уламчылдап, кызылгы училешкениче дукаан киргеш, ону ч доосканылар. Амгы үедө Ханымаал Мү кожуңунуң Чербэ Суурда, Вилорин глан-Ары хоорайда, Ульяна Монгуш А.Б. Чыргал-оол атты уран чуул көп башкылап турарлар.

1994-1998 чылдарда Чодураша Си мушу, Чаяна Монгуш, Байлак Монгу Кулар, Адына Монгуш өөреникчил арызындан Чодураша Сат кызылдын үлүгүмезки, он улаштыр Чен Сибирь академиязын дооскап, кызылдын оон атты уран чуул колледжиде салгыларынын улурутукузу болуп аны урнына Хокумуш кызылдын уран чуул Корсюрорко хоорайнык мушка, театр дооскан, Р.Д.Кенденбел атты оны урултар школанында билин, Чо кызылдын уран чуул училешкени, Чо уран чуул академиязын дооскап, дик көрөргөндөй шкөланында башкылар

Редакцияда: Шыңнакыра Далаева, Адына...

Ырлап, самнап ойнаалыңар

Кызыл – 2016